ชื่อเรื่องวิทยานิพนธ์ ระบบพ่อเลี้ยงกับการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ในการจัดการแรงงานในชุมชนสวนเมี่ยง ของลุ่มน้ำแม่เลา ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

ชื่อผู้เขียน นางสาวนิตยา วงศ์วีระพันธุ์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการพัฒนาสังคม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์:

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อุไรวรรณ ตันกิมยง ประธานกรรมการ
อาจารย์ ดร. อานันท์ กาญจนพันธุ์ กรรมการ
อาจารย์ ดร. สิทธิณัฐ ประพุทธนิติสาร กรรมการ

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นงานศึกษาทางด้านสังคมศาสตร์ที่มุ่งวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ เพื่อชี้ให้เห็นถึง การปรับความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบพ่อเลี้ยง ที่มีฐานะเป็นองค์กรทางสังคมที่สำคัญของชุมชนสวนเมี่ยง เพราะถือว่าเป็นชุมชนทางประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรมของเขตนิเวศตอนกลาง (Middle Zone) บริเวณพื้นที่สูงของภาคเหนือตอนบน ในฐานะที่ชุมชนสวนเมี่ยงเป็นชุมชนหนึ่งที่สามารถปรับตัวกับผลของการเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมของสังคมภาคเหนือโดยรวมมาตลอด ในการศึกษาครั้งนี้ได้อาศัยแนวคิดที่สำคัญในการวิเคราะห์คือ แนวคิดเกี่ยวกับการปรับตัวขององค์กรทางสังคมให้เข้ากับสภาพนิเวศและนิเวศวัฒนธรรม แนวคิดเกี่ยวกับองค์กรทางสังคมกับการจัดการทรัพยากร และระบบพ่อเลี้ยงกับความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ โดยมีประเด็นสำคัญในการศึกษาอยู่ที่ผลกระทบของปัญหาด้านทรัพยากรและนโยบายการจัดการทรัพยากรในระดับลุ่มน้ำ ลักษณะการซื้อขายและการครอบครองที่ดิน และปัญหาด้านแรงงานและการตลาด ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนสวนเมี่ยงและก่อให้เกิดการปรับความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบพ่อเลี้ยง โดยเฉพาะการจัดการแรงงานในการผลิตเมี่ยง ในฐานะที่เป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์รูปแบบหนึ่ง และลักษณะการปรับเปลี่ยนดังกล่าวถือเป็นกลยุทธ์ที่สอดคล้องกับการจัดการกระบวนการผลิตเมี่ยง ส่งผลให้ชุมชนสวนเมี่ยงสามารถอยู่ในสภาพนิเวศยั่งยืน

ระบบพ่อเลี้ยงมีความสัมพันธ์กับสภาพเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมของทางภาคเหนือตอนบนมาตลอด เพราะบทบาทของพ่อเลี้ยงจะเกี่ยวข้องกับการจัดการระบบการผลิตพืชหลักที่สำคัญในเขตภาคเหนือ เท่าที่ผ่านมาจะพบกลุ่มพ่อเลี้ยงป่าไม้ พ่อเลี้ยงยาสูบ พ่อเลี้ยงฝิ่น และพ่อเลี้ยงเมี่ยง ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่มีบทบาทสำคัญต่อการจัดการแรงงานในกระบวนการผลิตอย่างมาก บนพื้นฐานของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์

ในกรณีของพื้นที่ศึกษาชุมชนสวนเมี่ยงของลุ่มน้ำแม่เลา ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ จากการเก็บข้อมูลโดยสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล พบว่ามีลักษณะการปรับรูปแบบของระบบพ่อเลี้ยงและการจัดการความสัมพันธ์ด้านแรงงานได้ 3 รูปแบบคือ

รูปแบบที่หนึ่ง พ่อเลี้ยงในรูปแบบดั้งเดิมเป็นบุคคลจากภายนอกชุมชน ซึ่งมักเป็นพ่อค้าขนาดใหญ่ที่อยู่ในตัวเมืองของอำเภอแม่ริม และอำเภอเมืองจังหวัดเชียงใหม่ พ่อเลี้ยงจะรับซื้อผลผลิตเมี่ยง โดยให้เงินทุนและสินเชื่อต่าง ๆ แก่เจ้าของสวนไปใช้ก่อน เมื่อเจ้าของสวนส่งผลผลิตมาให้ก็จะหักหนี้สินออก ซึ่งเป็นลักษณะความผูกพันกันระหว่างพ่อเลี้ยงกับลูกน้องในการช่วยเหลือและตอบแทนผลประโยชน์ซึ่งกันและกันในแบบอุปถัมภ์ การปรับตัวต่อมานั้นพ่อเลี้ยงก็ได้เข้ามาครอบครองพื้นที่สวนเมี่ยงและทำการผลิตเมี่ยงเองโดยมีลูกน้องเข้ามาช่วย รวมทั้งยังคงมีการรับซื้อเมี่ยงควบคู่กันไปด้วย โดยการจัดการแรงงานได้มีการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์จากเงื่อนไขของการขาดแคลนแรงงานและตลาดที่จำกัด พ่อเลี้ยงจากภายนอกชุมชนจึงไม่ทำการผลิตเองแล้ว ลูกน้องเดิมเป็นผู้เช่าพื้นที่สวนเมี่ยงโดยมีการที่เก็บค่าเช่าเป็นเงินตอบแทนรายปี พ่อเลี้ยงไม่ได้รับซื้อผลผลิตเมี่ยงทำให้ไม่ต้องรักษาความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เดิมไว้ เมื่อเลิกผลิตแล้ว พ่อเลี้ยงก็มักจะขายพื้นที่สวนเมี่ยง

รูปแบบที่สอง พ่อเลี้ยงเป็นเจ้าของสวนขนาดใหญ่และอาศัยอยู่ในชุมชนสวนเมี่ยงทั่วไป มีพื้นที่การผลิตจำนวนมากกว่า 100 ไร่ ในระบบนี้อาจแบ่งออกได้ 2 ลักษณะคือพ่อเลี้ยงรุ่นเก่าและพ่อเลี้ยงรุ่นใหม่ ภายใต้เงื่อนไขการขาดแคลนแรงงานและภาวะตลาด พ่อเลี้ยงรุ่นเก่าจะเปลี่ยนให้ลูกน้องเช่าทำสวนเมี่ยงแทนการผลิตเอง โดยยังคงการช่วยเหลือด้านทุนและสินเชื่อ และเก็บค่าเช่าสวนเป็นอัตราครึ่งหนึ่งของผลผลิตที่ได้ทั้งหมด ผลผลิตที่เหลือลูกน้องสามารถนำไปขายกับพ่อค้าอื่นโดยทั่วไป ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์แบบเดิมลดระดับลงคือ พ่อเลี้ยง ไม่จำเป็นต้องอุปถัมภ์ในทุกเรื่อง และลูกน้องมีทางเลือกในการพึ่งพาจากระบบภายนอกมากขึ้น พ่อเลี้ยงบางคนยังมีบทบาทเป็นพ่อค้าอีกด้วย สำหรับพ่อเลี้ยงรุ่นใหม่ยังคงผลิตเองโดยมีการปรับการจัดการแรงงานรับจ้างในสวนเมี่ยงของตนเองคือ จ้างแรงงานประจำรับผิดชอบกิจกรรมในแต่ละสวน และมีการแบ่งแยกแรงงานออกตามลักษณะของงานต่าง ๆ คือการเก็บใบเมี่ยง การนึ่งและมัด และการบรรจุเมี่ยงใส่ต่าง และที่สำคัญคือพ่อเลี้ยงจะรักษาความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ไว้อย่างเข้มข้น

รูปแบบที่สาม พ่อเลี้ยงที่เป็นเจ้าของสวนขนาดเล็กที่อาศัยในชุมชนสวนเมี่ยง มีพื้นที่ทำการผลิตจำนวนน้อยกว่า 100 ไร่และมีบทบาทเป็นพ่อค้ามากขึ้น โดยที่พื้นที่สวนของตนเองจะจ้างลูกน้องทำ หรือทำการผลิตเอง และจ้างแรงงานในการเก็บเมี่ยง รวมทั้งมีการแลกเปลี่ยนแรงงาน นอกจากนั้นพ่อเลี้ยงยังมีบทบาทเป็นพ่อค้าออกไปซื้อผลผลิตเมี่ยงในเขตใกล้เคียง โดยรับซื้อผลผลิตเมี่ยงเป็นเงินสดและนำไปส่งขายที่ตลาดจะได้รับผลตอบแทนดีกว่าการอุปถัมภ์ในรูปแบบเดิม

การศึกษาค้นพบข้อสรุปว่า การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ของพ่อเลี้ยงกับลูกน้องเกิดจากเงื่อนไขบางส่วนที่มากระทบจากภายนอก รวมทั้งสัมพันธ์กับการปรับเปลี่ยนภายในชุมชนของเทคโนโลยีในการทำสวนเมี่ยงให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวด้วย พ่อเลี้ยงเจ้าของสวนขนาดใหญ่และพ่อเลี้ยงเจ้าของสวนขนาดเล็กมีการปรับเปลี่ยนสวนเมี่ยงหลายลักษณะ คือ การเปลี่ยนสภาพสวนเมี่ยงบางพื้นที่เป็นสวนชาพันธุ์ สวนไม้ผลต่าง ๆ หรือการปลูกไม้ผลอื่น ๆ ผสมผสานในสวนเมี่ยง และอยู่ภายใต้การจัดการทรัพยากรของกลุ่มองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำแม่เลา กลุ่มองค์กรนี้ถูกจัดตั้งขึ้นมาเพื่อการจัดการทรัพยากรในระดับลุ่มน้ำของชุมชนสวนเมี่ยง ส่วนพ่อเลี้ยงดั้งเดิมที่เป็นบุคคลภายนอกชุมชนก็ได้ดำเนินธุรกิจด้านอื่น ๆ แทนการค้าเมี่ยง ในขณะที่สวนเมี่ยงของตนเองให้ผู้เช่าทำแทน หรือในบางกรณีเจ้าของปล่อยพื้นที่สวนเมี่ยงทิ้งไว้ต่อไปจนกว่าจะขายได้ในที่สุด

การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมและเทคโนโลยีการทำสวนเมี่ยงจึงมีความหลากหลายรูปแบบ ภาพโดยรวมของการปรับเปลี่ยนนั้นเป็นอย่างค่อยเป็นค่อยไปเพื่อเป็นกลยุทธ์ให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไปด้วย แต่อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ปรากฏหลักฐานว่าไม่เป็นการทำลายสภาพนิเวศของชุมชนสวนเมี่ยงเดิม กล่าวได้ว่าระบบพ่อเลี้ยงมีความสามารถในการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมในกระบวนการผลิตเมี่ยงได้อย่างสอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและนิเวศที่เปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน และความเป็นชุมชนสวนเมี่ยงแสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการจัดการทรัพยากรในเขตนิเวศตอนกลางเป็นส่วนหนึ่งที่สนับสนุนให้สภาพนิเวศยั่งยืนต่อไป

Thesis Title *Pho-Liang* System and Adaptive Strategies in Labour Management of Forestry - tea Communities in Mae Lao Watershed, Tambon Pa Pae, Amphoe Mae Taeng, Changwat Chiang Mai

Author Miss Nittaya Wongweerapant

M. A. Social Development

Examining Committee:

Assist. Prof. Dr. Uraivan Tan-kim-yong	Chairman
Lecturer Dr. Anan Ganjanapan	Member
Lecturer Dr. Sidthinat Prabudhanitisarn	Member

Abstract

This thesis has applied social science knowlege with an emphasis on historical analysis to explain adaptive forms of social relation in the *pho-liang* system as an important social organization of Forest-tea communities. These communities have sustained through historical process in the middle zone of Upper Northern Thailand. In highland, especially the ability to adapt represents some responses to changing economic, political, socio-cultural structure of Northern society. This study is based on three analytical concepts : social organization adaptation in cultural ecology ; social organization and natural resource management ; and patron-client relationship of the *pho-liang* system. This study conceptualizes to explain that the impacts of natural resource problems, government's policy on watershed management, changing of land transaction, labour shortage, and declining market of tea have contributed to a survival of the Forest-tea community. An adaptation can be explained by changing relationship between the *pho-liang* and their clients. The process can also be identified as varying strategies as

responses to dynamics in Forest-tea production system. Adaptive strategies are generally well fitted to production process. Local conditions allow Forest-tea communities to survive sustainably in local ecosystem.

The *pho-liang* system has played significantly to express in economic, political socio-cultural relations of the North, particularly, in the management of main product, such as forest, tobacco, opium and *miang* (tea). A major role of *pho-liang* / patrons can be observed in labour management of the production process, based on patron-client relationship system.

In the study area of Forest-tea community in Mae Lao Watershed, Tambon Pa Pae, Amphoe Mae Teang, Changwat Chiang Mai, the methodology are participatory observation and informal interview of key informants. For the findings and conclusion, three adaptive strategies of the *pho-liang* system and labour management can be identified as follows :

The first type, the earliest form of *pho-liang* / patrons were people from outsides. Most of them were large traders at town center of Amphoe Mae Rim and Amphoe Muang, Changwat Chiang Mai. In the past, *pho-liang* established a patron-client relationship through credits and trade of *miang*. Later, *pho-liang* or large forest-tea garden allow their clients to produce tea and buy all the products. Facing with labour shortage and shrinking market, new forestry policy leads to changing strategies in labour management. The owners frequently lease out the gardens to local villagers. In this case, the patron-client relation is no longer maintained. Local villagers or tenants only assume a role of garden caretakers. After the production abandoned, *Pho-liang* usually sell out their gardens.

The second type, *pho-liang* or patrons with large forest-tea garden over 100 rai can be explained into 2 types. The old generation *pho-liang*, employ leasing system and provide cash investment to their clients. The clients are more independent in negotiating with the middle men. A traditional pattern of patron-client relationship had been adjusted as an economic relation and social ties. For the present *pho-liang*, they prefer to adopt new technology and new management into their production system. Particularly, their labour management generally corresponds to production process. Under this system the patron-client relationship is continued.

The last type, *pho-liang* / patrons with small forest-tea garden less than 100 rai, react to the situation by engaging more in the market while mobilizing all available labours. They are composed of hired and family labours. Under this system, the utilization of labour as patron-client organization is more flexible based on local economic situation.

To conclude, the patron-client relationship responds well to production technology. *Pho-liang* / patrons possess large forest-tea garden and small forest-tea garden have already applied several adaptive technologies, such as, some gardens combining tea with forest-tea garden. As regards resource management, communities manage by establishing watershed organization. For *pho-liang* / patrons who are from outsides, they use leasing system or putting land for sale.

However, to form new social relationship and to apply new technology forest-tea communities are in diverse forms and proceeded gradually, and more flexible to changing economy and environment. Communities have demonstrated ways to cope with economic situation, social relationship, social organization, production technology. All are well supportive to local situations. It demonstrates the ability of *pho-liang* system in management. Hence, the Forest-tea communities succeed and survive.

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ Chiang Mai University